
Рашкевич Ю. М.

доктор технічних наук, професор, заступник Міністра освіти і науки України

БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС: ІСТОРІЯ, СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Загальноєвропейський процес реформування національних освітніх систем з метою створення Європейського простору вищої освіти (ЄПВО), що відомий наразі як Болонський процес, формально започаткований міністрами освіти 29 європейських країн у червні 1999 р. у Болонії під час святкування 900-річчя найстарішого університету Європи. В ухваленій міністрами Болонській Декларації [1] визначено основну мету процесу – підвищити якість та конкурентоспроможність європейської освіти на підставі збереження національних освітніх надбань та їх взаємозбагачення шляхом подальшої інтенсифікації студентської та викладацької мобільності, розвитку загальноєвропейської системи забезпечення якості та поглиблення міжнародної кооперації. У Декларації сформульовано шість основних принципів, що визначають мету та інструменти гармонізації національних освітніх систем в Європі:

1. Прийняття системи зрозумілих і порівнянних ступенів, зокрема, шляхом упровадження Додатку до диплома з метою посилення придатності до працевлаштування європейських громадян та міжнародної конкурентоспроможності європейської системи вищої освіти.

2. Прийняття двоциклової системи вищої освіти (*undergraduate, graduate*). Доступ до другого циклу umożliвилюватиметься після успішного завершення навчання на першому циклі вищої освіти тривалістю щонайменше три роки. Наданий після завершення першого циклу ступінь повинен бути затребуваний на європейському ринку праці як кваліфікація відповідного рівня. Другий цикл повинен передбачати отримання ступеня магістра/доктора як у багатьох європейських країнах.

3. Запровадження системи кредитів, подібної до Європейської кредитно-трансферної системи (ЄКТС), як відповідного інструменту забезпечення широкої студентської мобільності. Кредити можливо буде отримати також поза системою вищої освіти, включаючи навчання впродовж життя, якщо їх визнає приймаючий університет.

4. Сприяння мобільності шляхом подолання перешкод до ефективної реалізації вільного пересування; при цьому забезпечити:

- студентам – доступ до навчання, практики та інших послуг;
- викладачам, науковцям та адміністративному персоналу – визнання та зарахування часу, використаного для здійснення досліджень, викла-

дання та стажування в Європі, без ущемлення їх законних прав.

5. Сприяння європейському співробітництву щодо забезпечення якості з прицілом на розроблення порівняльних критеріїв та методологій.

6. Сприяння належному європейському виміру вищої освіти, особливо щодо розроблення навчальних планів, міжінституційного співробітництва, схем мобільності та інтегрованих програм навчання, практики та наукових досліджень.

Кінцевим результатом ініційованих реформ повинно стати створення до 2010 р. єдиного ЄПВО.

Історія Болонського процесу

З метою адекватного розуміння причин запровадження Болонського процесу необхідно проаналізувати розвиток інтеграційних процесів в Європі, що почались одразу після Другої світової війни [2]. У 1951 р. шістька європейських країн створила Європейську спільноту вугілля і сталі, розвиток якої зумовив створення Європейського Союзу (ЄС) – політичного утворення, яке нині налічує 28 країн. Вочевидь, в основу політичної інтеграції було покладено інтереси економічного співробітництва, у результаті було створено спільний ринок, що забезпечив вільний рух людей, товарів, послуг та капіталів. Наразі 19 країн ЄС використовують спільну валюту – євро. Європейського виміру почали набирати наукова кооперація, співробітництво в галузі культури та спорту.

І лише освіта внаслідок здорової консервативності та реальної автономії навчальних закладів тривалий період залишалась поза сферою європейської інтеграції. До певного часу

це не створювало проблем для інших інтересів, насамперед економічних. Проте коли міграція трудових ресурсів та зростаючий дефіцит кваліфікованих фахівців досягли значних розмірів, повною мірою виявилась нова проблема. Різноманіття освітніх систем, що завжди вважалося перевагою Європи, створювало здорове конкурентне середовище, виявило зворотний бік медалі: працедавцям щодалі важче ставало зрозуміти сутність, рівень та якість кваліфікацій, насамперед у вищій освіті, іноземних пошукувачів місця роботи.

Перший вагомий крок до інтернаціоналізації європейської освіти полягав у запровадженні в 1987 р. програми з обміну студентами та викладачами між університетами країн ЄС – ERASMUS, що мала на меті вдосконалення та посилення мобільності студентів та викладачів у країнах ЄС, розвиток багатосторонньої міжуніверситетської кооперації, поглиблення співробітництва університетів з підприємствами, поширення інноваційних технологій навчання. У межах програми ERASMUS був також напрацьований інструмент перерахування навчальних досягнень, здобутих студентом в іншому університеті в межах програми мобільності – ЄКТС. Протягом наступних 12 років сотні тисяч студентів з країн ЄС відбули одно- та двосеместрове навчання за кордонами власних держав, наочно довівши доцільність та ефективність обраного шляху [3].

Проте економічна та політична інтеграція в Європі невпинно поглиблювалась, і на порядку денному постало наступне, набагато масштабніше та складніше завдання – гармонізувати освітянські системи

в європейських країнах на основі розроблення та впровадження рамкових структурних змін навчальних програм з метою створення єдиного ЄПВО.

Вперше це завдання – створення «Європи знань» – було офіційно поставлено у Спільній декларації про гармонізацію архітектури європейської системи вищої освіти (далі – Сорбонська декларація) [4] від 25 травня 1998 р., яку підписали міністри у справах вищої освіти чотирьох найбільших економічно розвинених країн Європи – Франції, Італії, Великої Британії та Німеччини під час святкування 800-річчя Паризького університету (Сорбони). Саме в Сорбонській декларації й було в основному сформульовано наведені принципи європейської інтеграції в освіті. Важливим чинником сприяння інтеграційним процесам стало прийняття в 1997 р. у Лісабоні Конвенції про визнання в Європі кваліфікацій вищої освіти. Таким чином, було підготовлено базові засади для звернення зазначених чотирьох міністрів до країн – членів ЄС та інших європейських країн доєднатись для досягнення цієї мети, а всі європейські університети – консолідувати зусилля з метою посилення позиції Європи у світі шляхом постійного вдосконалення та оновлення освіти для власних громадян.

Заклик підтримала більшість країн Європи, а нагода для підписання загальноєвропейського документу трапилась у наступному 1999 р. у Болонії. Отже, Болонська декларація стала безпосереднім розвитком Сорбонської декларації, Лісабонської конвенції [5], а також підписаної в 1988 р. у Болонії Великої Хартії Університетів (Magna Charta Universi-

tatum) [6], де особливо наголошувалось на незалежності й автономії університетів та їх ролі в забезпеченні постійного вдосконалення та розвитку європейської освіти і науки.

Наразі учасниками Болонського процесу є 47 країн, які в такий спосіб визначають ЄПВО, а також Європейська Комісія, Рада Європи, ЮНЕСКО, Європейська асоціація університетів (European University Association, EUA), Європейський союз студентів (European Students Union, ESU), Європейська асоціація вищих навчальних закладів (European Association of Institutions in Higher Education, EURASHE), Європейська мережа забезпечення якості вищої освіти (European Association for Quality Assurance in Higher Education, ENQA), Міжнародна освіта (Education International) та Бізнес Європа (Business Europe).

З метою практичної реалізації поставленого завдання міністри домовились про регулярні зустрічі кожних два роки, створення структури супроводу реалізації завдань Болонської декларації, що включала консультативну групу з представників усіх країн-підписантів, а також Групу супроводу Болонського процесу (Bologna Follow-up Group – BFUG). Основне завдання останньої групи супроводу полягає в нагляді за реалізацією Болонського процесу в період між зустрічами міністрів. Засідання групи відбуваються принаймні раз на шість місяців. Водночас BFUG має право створювати робочі групи для виконання окремих завдань, здійснює інформаційне забезпечення, використовує матеріали спеціалізованих Болонських семінарів. У період між засіданнями Групи супроводу Болонського процесу нагляд здійснюють

члени Ради, а оперативну діяльність забезпечує Болонський секретаріат.

Окрім спеціально створених структур супроводу Болонського процесу країни-учасниці процесу організували низку так званих Болонських семінарів, тематика яких охоплювала окремі аспекти реформування європейської освіти. У березні 2001 р. до процесу приєдналась Європейська асоціація університетів, створена шляхом об'єднання двох європейських університетських мереж. Ця асоціація ініціювала та організувала регулярне складання звітів (Trends Report), перший з яких – Trends II – був підготовлений вже до наступної зустрічі міністрів у Празі.

Надзвичайно важливу роль в успішному розвитку Болонського процесу відіграє проект ТЮНІНГ (TUNING) – «Гармонізація освітніх структур в Європі», започаткований у 2000 р. з метою поєднання політичних цілей Лісабонської стратегії та Болонського процесу з потребами сектору вищої освіти [7]. Проект ТЮНІНГ становить базу для розроблення контрольних опорних точок / точок прив'язки, які формулюються в термінах кінцевих результатів навчання та компетентностей, на рівні предметної області, що повинно забезпечити порівнянність, сумісність та прозорість навчальних програм. У процесі виконання проекту запропоновано також методологію розроблення, перегляду, розвитку, впровадження та оцінювання освітніх програм для кожного циклу вищої освіти.

Інструменти гармонізації освітніх структур в Європі

У Болонській декларації запропоновано для використання певні ін-

струменти гармонізації освітніх структур різних країн: циклову систему організації освіти, Додаток до диплома та ЄКТС.

Запровадження циклової системи підготовки фахівців вищої освіти, що віддавна використовується й довела ефективність у Великій Британії, Північній Америці, Австралії та інших країнах, є ключовим інструментом забезпечення зрозумілості й порівнянності кваліфікацій та освітніх програм. Наявність в освітніх програмах країн Європи приблизно однакових порівняльних характеристик – обсяг навчальної діяльності (тривалості в роках), вимоги до рівня компетентностей випускників (наприклад, знань, умінь, навичок, здатності), основні результати навчання у предметній області (гармонізацію предметних областей – галузей освіти забезпечує Міжнародна стандартна класифікація освіти) – уможливорює коректне порівняння як безпосередньо програм, так і отриманих внаслідок їх успішного завершення академічних кваліфікацій у різних країнах та освітніх системах. Безпосередньо в Болонській декларації задекларований перехід до двоциклової вищої освіти, але в подальшому до цієї системи, як третій цикл, було включено докторське навчання, а також передбачено можливість короткого циклу в межах першого циклу навчання. Завершений формальний опис циклової система освіти протягом подальших років дістала у вигляді Рамки кваліфікацій Європейського простору вищої освіти (The Framework of Qualifications for European Higher Education Area, FQ-EHEA) [8], де вимоги до кваліфікацій вищої освіти для кожного циклу, включаючи короткий, описано

на основі Дублінських дескрипторів у термінах: знання та розуміння, застосування знань і розуміння, формування суджень, комунікація, уміння навчатись. Рамка кваліфікацій ЄПВО – доволі загальна форма викладу вимог до рівня випускників за окремими циклами вищої освіти, що не співвіднесена з предметною областю. З огляду на це, з метою полегшення її практичного використання для побудови освітніх програм останніми роками в межах проекту ТЮНІНГ почали розробляти секторальні рамки кваліфікацій (Sectoral Qualifications Framework) [9], за якими загальні вимоги кожного циклу вищої освіти співвідносять з програмними компетентностями та результатами навчання конкретної освітньої програми в цій предметній області / галузі освіти.

Додаток до диплома як інструмент визнання кваліфікацій спільно розроблений ЮНЕСКО, Радою Європи та Європейською Комісією на виконання Лісабонської Конвенції про визнання в Європі кваліфікацій вищої освіти. У Додатку до диплома міститься структурована інформація про завершене навчання та результати навчання особи, що складається з інформації про назви навчальних дисциплін, отримані оцінки і здобуту кількість кредитів ЄКТС, а також відомості про національну систему вищої освіти. Додаток до диплома є одним з п'яти документів Євโรปасу (Europass), що за рішенням Берлінської Конференції міністрів університети ЄПВО повинні безкоштовно видавати випускникам починаючи з 2005 р.

Інструментом, що найзначніше впливає на створення та реалізацію освітніх програм, забезпечення

студентської академічної мобільності, є ЄКТС. Цю систему протягом 1989–1995 рр. створила Європейська Комісія в межах пілотного проекту в тісному співробітництві зі 145 вищими навчальними закладами різних країн Західної Європи. Основна мета створення ЄКТС полягала у сприянні розвитку академічної мобільності студентів у межах програми ERASMUS шляхом розроблення спеціалізованого інструменту, покликаного забезпечувати можливість порівняння періодів і результатів навчання в університетах різних країн. На початковому етапі ЄКТС виконувала функції виключно трансферної системи та забезпечувала трансфер змісту освіти (через результати навчання), обсягу освітньої діяльності (за кредитами ЄКТС) та результатів оцінювання (за допомогою шкали оцінювання ЄКТС).

Проте згідно з новими завданнями Болонського процесу щодо забезпечення прозорості та зрозумілості освітніх програм, розвитку навчання впродовж життя, забезпечення студентам можливості більш гнучкого вибору навчальних траєкторій перед ЄКТС постав новий виклик – стати системою не лише трансферу, а й накопичення кредитів. Іншими словами, кредити ЄКТС повинні не лише характеризувати обсяг навчального навантаження, а й бути контекстно залежними від змісту освіти, що уможливорює акумулювання кредитів у межах цілісної програми навчання з метою одержання студентом насамкінець академічної кваліфікації.

Нову філософію ЄКТС як Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи було опрацьовано в межах проекту ТЮНІНГ. Наразі

ЄКТС визначають як «орієнтовану на особу, що навчається, систему накопичення і трансферу кредитів, що базується на прозорості результатів навчання і навчального процесу. Її мета – сприяти плануванню, наданню, оцінюванню, визнанню та підтвердженню кваліфікацій і окремих навчальних модулів, а також мобільності студентів. Цю систему широко використовують у формальній вищій освіті, а також її можливо застосовувати для інших видів діяльності в навчанні впродовж життя» [10]. Функції сучасної ЄКТС у сукупності з європейськими та національними рамками кваліфікацій такі [2]:

- встановлення якнайтіснішого зв'язку між освітніми програмами та вимогами ринку праці при поліпшенні в такий спосіб обізнаності у виборі студента;

- заохочення ширшого доступу до навчання впродовж життя та участі в ньому, сприяння гнучкості програм і визнанню попередніх навчальних досягнень;

- сприяння мобільності всередині навчального закладу або країни, між навчальними закладами, країнами, а також різними напрямками освіти та контекстами навчання (наприклад, навчання формальне, неформальне, неофіційне).

Одним з найважливіших системних інструментів розбудови ЄПВО є міжнародне співробітництво у створенні навчальних програм, реалізації схем мобільності, проектуванні інтегрованих навчальних програм, що забезпечує загальноєвропейський вимір інтеграційних процесів у вищій освіті. До важливих інструментів Болонського процесу належать також Європейські стандарти та рекомендації

щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area, ESG), Європейський реєстр забезпечення якості, процедури визнання попереднього (неформального) навчання.

Розвиток Болонського процесу у 2000–2010 рр.

Протягом першого десятиліття Болонський процес розвивався за 10 основними лініями, з яких п'ять визначені в Болонській Декларації (циклова система вищої освіти, застосування ЄКТС, розвиток мобільності, забезпечення якості, європейський вимір), інші доповнювали під час Конференцій міністрів.

Перша Конференція міністрів після Болонської відбулась у травні 2001 р. у Празі. Міністри проаналізували основні результати та проблеми реалізації перших шести ліній діяльності та визначили три додаткові:

1. Розвиток системи навчання впродовж життя.

2. Значніше включення інституцій вищої освіти та студентів в Болонський процес.

3. Сприяння привабливості ЄПВО.

Наступна Конференція міністрів відбулась у вересні 2003 р. у Берліні. У прийнятому ними Комюніке окремо наголошувалось на забезпеченні якості вищої освіти як стрижня процесу побудови ЄПВО, необхідності розроблення відповідних стандартів, процедур та рекомендацій щодо забезпечення якості вищої освіти. Водночас було прийнято рішення про розроблення рамки кваліфікацій ЄПВО, а також затверджено дві нові лінії діяльності:

– докторські студії як третій цикл вищої освіти та забезпечення на цих засадах синергії ЄПВО та Європейського наукового простору;

– регулярне підготування аналітичних звітів.

Надзвичайно важливою виявилась третя Конференція міністрів, що відбулась 19–20 травня 2005 р. у Бергені (Норвегія). Під час цієї конференції в числі нових п'яти країн до Болонського процесу приєдналась Україна. Наразі загальна кількість країн-учасниць процесу становить 45. У заключному Комюніке конференції було підтверджено наміри створення ЄПВО до 2010 р., наголошено на важливості подальшого розвитку академічної мобільності як важливого індикатора соціального виміру Болонського процесу, поглиблення зв'язків ЄПВО з іншими регіонами та країнами (зовнішній вимір процесу). На Бергенській Конференції було прийнято також два ключових документи, які й дотепер визначають пріоритети розвитку Болонського процесу: Рамку кваліфікацій Європейського простору вищої освіти і Стандарти та рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти. Ці важливі документи розробили фахівці Європейської мережі забезпечення якості вищої освіти (ENQA) у співпраці з представниками Європейської асоціації університетів (EUA), Європейського союзу студентів (ESU) та Європейської асоціації вищих навчальних закладів (EURASHE).

На четвертій Конференції міністрів (травень 2007 р., Лондон) було створено першу юридичну організацію Болонського процесу – Європейський реєстр забезпечення якості

(EQAR), в якому відповідно до Стандартів та рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти реєструються національні та міжнародні агенції забезпечення якості.

На Конференції міністрів, що відбулась 28–29 квітня 2009 р. у Льовені (Бельгія), було підбито підсумки першого десятиліття розвитку Болонського процесу та визначено пріоритети його розвитку на наступне десятиліття. У заключному Комюніке «Болонський процес 2020 – Європейський простір вищої освіти в новій декаді» зафіксовано факт створення ЄПВО, що передбачалось Болонською декларацією, а також продуктивну співпрацю національних урядів, університетів, працедавців та студентів. Водночас наголошувалось на значному поступі щодо порівняльності систем вищої освіти, запровадження описаних інструментів гармонізації та прозорості. Разом з тим зауважувалось на неповному досягненні цілей Болонської декларації та необхідності продовження реалізації запланованих завдань після 2010 р.

У цьому контексті було визначено основні напрями діяльності на подальші 10 років: забезпечення рівноправного доступу до вищої освіти, розвиток системи навчання впродовж життя, широка реалізація концепції студентоцентрованого навчання та підвищення придатності випускників до працевлаштування, тісніше поєднання вищої освіти та науки, їх інноваційна спрямованість, поглиблення міжнародного співробітництва, розширення академічної мобільності з метою досягнення у 2020 р. рівня, за якого 20 % загальної чисельності випускників матимуть

досвід принаймні одно/двосеместрове навчання за кордоном, розроблення багатовимірних інструментів прозорості, удосконалення системи збирання інформації про розвиток Болонського процесу та його моніторинг.

З нагоди завершення першого десятиліття Болонського процесу фахівці Європейської асоціації університетів опрацювали підсумковий звіт «Тенденції 2010: декада змін в європейській вищій освіті» (Trends 2010) [11], де докладно наведено статистичні дані за всіма напрямками гармонізації та розвитку європейської системи вищої освіти, а також сформульовано основні виклики, що постають перед другим етапом реалізації Болонського процесу. Зокрема, до основних викликів належать зниження темпів здійснення реформ (які досягли піку у 2007 р.) та необхідність їх поглиблення, фрагментарність та втрата цілісності окремих елементів реформ, необхідність істотного вдосконалення системи комунікації та координації у здійсненні реформ, їх спрямованість на студентів, викладачів, працевластців та суспільство загалом, розвиток системи збирання інформації та підготовка аналітичних звітів, посилення ролі вищих навчальних закладів та їх керівників у досягненні цілей Болонського процесу. У звіті окремо наголошено, що Болонський процес потрібно вважати потужним засобом досягнення основної мети – побудови Європи знань.

Ювілейна Болонська Конференція міністрів (11–12 березня 2010 р. у Відні та Будапешті) була присвячена 10-й річниці Болонського процесу та створення ЄПВО. У підсумковій Де-

кларації [12] міністри 47 країн ще раз офіційно підтвердили факт створення ЄПВО та значний прогрес у досягненні цілей, встановлених у Болонській декларації.

Водночас було зазначено, що Болонський процес та ЄПВО становлять безпрецедентні приклади регіонального, транскордонного співробітництва у сфері вищої освіти, що зумовили широкий інтерес в усьому світі, зробили європейську освітянську систему більш званою на світовій карті. Незважаючи на досягнуті результати загалом, результати за окремими лініями діяльності (реформа освітніх програм, забезпечення якості, визнання кваліфікацій, мобільність та соціальний вимір) реалізовані не повною мірою. Окремі протести в різних країнах, що спрямовувались проти подій та заходів, які, щоправда, безпосередньо не стосуються Болонського процесу, засвідчили, що окремі болонські цілі та реформи не були коректно реалізовані та роз'яснені суспільству. Міністри запевнили, що врахують критичні зауваження з боку студентів та викладачів, а також закликали їх брати активнішу участь, особливо на інституційному рівні, у процесах реформування вищої освіти та розбудови спільного освітянського простору.

Отже, на ювілейній Конференції міністрів наголошувалось на необхідності повної реалізації поставлених у Льовені завдань розвитку Болонського процесу до 2020 р., суспільній відповідальності за розвиток вищої освіти та необхідності її належного фінансування навіть у скрутні економічні часи, а також на визначальній ролі освіти як локомотива соціально-економічного іннова-

ційного розвитку у світі, яким щодалі більшою мірою рухають знання.

Болонський процес на шляху до 2020 р.

Перші підсумки розвитку Болонського процесу у другій декаді XXI ст. були підбиті на Конференції міністрів 26–27 квітня 2012 р. у Бухаресті. Зокрема зазначалось, що Болонські реформи змінили вигляд європейської освіти, національні системи стали порівняннішими та конкурентнішими, студенти ширше використовують можливості індивідуальних навчальних траєкторій та академічної мобільності. На Конференції було визначено три основні цілі розвитку ЄПВО на подальший період: забезпечити якісну освіту для всіх, підвищити придатність випускників до працевлаштування, а також забезпечити подальший розвиток академічної мобільності як одного з важливих інструментів забезпечення якісної освіти.

Для досягнення першої мети необхідно вдосконалити систему доступу до вищої освіти, акцентувавши увагу на диверсифікації студентських мас та забезпеченні рівності можливостей. З метою підвищення ефективності студентоцентрованого навчання необхідно запроваджувати нові інноваційні методи навчання та розвивати систему забезпечення якості, залучаючи до цього профільні європейські асоціації, насамперед ENQA, ESU, EUA та EURASHE (група E4). Сприяння працевлаштуванню випускників планується досягти шляхом опанування студентами поряд з вузькоспеціалізованими знаннями та вміннями також універсальних, мультидисциплінарних

та інноваційних компетентностей, поєднання навчання з науковими дослідженнями, розширення застосування результатів навчання (learning outcomes) у Рамках кваліфікацій, ЄКТС, навчання впродовж життя та для визнання професійних кваліфікацій. У контексті розвитку академічної мобільності основна увага звертається на її збалансованості, відкритості поза межами ЄПВО, розробленні спільних (joint) та подвійних (double) освітніх програм.

Виключно важливою, особливо щодо прийнятих документів, стала Єреванська Конференція міністрів (14–15 травня 2015 р.), де основна увага приділялась нерівномірності розвитку Болонського процесу в різних країнах ЄПВО та неправильному використанню його інструментів, бюрократизації. Вперше як одна з основних цілей проголошувалась релевантність між викладанням та навчанням, необхідність повного використання можливостей цифрового навчання. На Конференції було затверджено два важливих документи: удосконалені Стандарти та рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти [13] та новий Довідник користувача ЄКТС [14].

Остання Конференція міністрів країн ЄПВО відбулась 24–25 травня 2018 р. у Парижі. Цей рік в історії європейської інтеграції у вищій освіті ювілейний: відзначаються 30-річчя Великої Хартії Університетів, 20-річчя Сорбонської Декларації та 10-річчя Європейського реєстру агенцій забезпечення якості (EQUAR). З огляду на це на Конференції не лише як завжди було окреслено основні пріоритети розвитку ЄПВО на подальший

період, а й певною мірою підбито підсумки 20-річного розвитку Болонського процесу. Ключовими словами на Конференції стали «довіра», «інклюзивність» та «дигіталізація» як символи забезпечення якості вищої освіти, доступу до неї та інноваційності у викладанні й навчанні. Увага представників 48 національних освітянських систем Європи (новим членом Болонського процесу стала Білорусь) була звернута на всебічне та коректне використання основних інструментів Болонського процесу, насамперед нових Стандартів та рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти та Довідника користувача ЄКТС. Особливо наголошувалось на запровадженні інноваційних підходів у викладанні та навчанні – технології відкритого навчання, дуальній освіті, навичкам роботи в цифровому світі, дистанційному та змішаному навчанню. Недостатнім було визнано ступінь запровадження у практику освітніх програм кваліфікацій короткого циклу. Вперше на такому рівні значну увагу було приділено підтриманню інституційних, національних та загальноєвропейських ініціатив щодо педагогічної освіти, неперервного професійного розвитку викладачів. На Конференції затвердили модифіковану Рамку кваліфікацій Європейського простору вищої освіти [15], де короткий цикл виокремлено в самостійний рівень, новий зразок Додатку до диплому [16], ініціювали пілотний проект Європейського студентського квитка та розроблення бази даних результатів зовнішнього оцінювання якості (DEQAR), а також заохотили університети до використання європейсько-

го підходу до забезпечення якості спільних освітніх програм (European Approach for Quality Assurance of Joint Programs) [17]. Черговий раз наголошували на нерівномірності впровадження в ЄПВО основних підходів та інструментів Болонського процесу, міністри запровадили новий інструмент – структуровану експертну підтримку освітянських систем країн, які дещо відстали із запровадженням реформ. Пріоритетами цієї підтримки визначили трициклову систему освіти, визнання кваліфікацій на основі Лісабонської Конвенції та розбудову систем забезпечення якості вищої освіти відповідно до нових Стандартів та рекомендацій.

А що далі?

Незважаючи на те, що завершальною в цій декаді стане Римська Конференція міністрів у травні 2020 р., Паризька Конференція вже початково окреслила основні пріоритети розвитку Болонського процесу після 2020 р., до яких, зокрема, належать:

- інтенсифікація міжнародного та міждисциплінарного співробітництва;
- запровадження інноваційних підходів до навчання та викладання;
- розвиток міжнародного співробітництва, мобільності, спільних освітніх програм;
- реалізація ініціативи ЄС щодо створення «Європейських університетів»;
- подальша синергія ЄПВО та Європейського дослідницького простору;
- посилення ролі університетів в забезпеченні стійкого розвитку;
- співробітництво з іншими регіонами та міжнародними організаціями

ями, надання Болонському процесу глобального виміру;

- участь в розробленні під егідою ЮНЕСКО Глобальної конвенції визнання кваліфікацій вищої освіти.

Підсумовуючи результати розвитку Болонського процесу протягом 1999–2018 рр., слід наголосити на його визначальній ролі в запровадженні в Європейському освітньому просторі сучасної парадигми вищої освіти – студентоцентричного навчання [2], а також розробленні її методологічної та інструментальної підтримки. Опрацьована в межах проекту ТЮНІНГ та інших міжнародних проектів, ця парадигма передбачає широке залучення до розроблення та реалізації освітніх програм ключових позауніверситетських стейкхолдерів – працевлаштувачів, випускників, професійних організацій, а також зростаючу роль та відповідальність студентів. Це сприятиме успішному виконанню завдання підвищення придатності випускників до працевлаштування, поліпшення

якості освітніх програм та їх відповідності суспільним потребам, використанню сучасних освітніх технологій.

Болонський процес, як засвідчує його розвиток протягом перших майже двадцяти років, надзвичайно амбітне за складністю окреслених завдань та глобальне за впливом явище. Проте насамперед це безпосередньо *Процес*, що розвивається та реалізується за відповідними законами. Незмінною залишається мета – підвищити якість та конкурентоспроможність європейської освіти, зміцнити інтелектуальний, культурний, соціальний, науковий та технологічний потенціал, створити Європу Знань як незамінний чинник соціального та людського розвитку в новому тисячолітті. Звісно, конкретні завдання, пріоритети, акценти з часом можуть змінюватись, адекватно реагуючи на ефективність досягнутих результатів, а також можливі зміни суспільних та індивідуальних потреб.

Список використаних джерел

1. The European Higher Education Area. Joint Declaration of the European Ministers of Education (Bologna Declaration). Bologna, Italy, 19 June 1999. URL: http://www.ehea.info/Uploads/about/BOLOGNA_DECLARATION1.pdf.

2. *Рашкевич Ю. М.* Болонський процес та нова парадигма вищої освіти : монографія. Львів : Львів. політех., 2014. 168 с.

3. *Рашкевич Ю.* Болонський процес в Україні: суб'єктивний погляд експерта. URL: <http://www.osvita.org.ua/articles/453.html>.

4. Harmonization of the architecture of the European higher education system (Sorbonne Declaration). Paris. Sorbonne. 25 May 1998. URL: http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/SORBONNE_DECLARATION1.pdf.

5. Convention on the Recognition of Qualifications concerning Higher Education in the European Region The European Treaty Series. № 165. Council of Europe – UNESCO Joint convention. Lisbon, 11 April 1997. URL: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/Que-VoulezVous.asp?NT=165&CL=ENG>.

6. The Magna Charta Universitatum. URL: <http://www.magna-charta.org/magna-charta-universitatum/the-magna-charta-1/the-magna-charta>.

7. Tuning educational structures in Europe. URL: <http://www.unideusto.org/tuningeu/>.
8. The framework of qualifications for the European Higher Education Area. URL: http://www.ehea.info/Uploads/QF/050520_Framework_qualifications.pdf.
9. *Wagenaar Robert*. Columbus' Egg? Qualifications Frameworks, Sectoral Profiles and Degree Programme Profiles in Higher Education. Tuning J. for Higher Ed. N 1. November 2013. P. 71–103.
10. Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система. Довідник користувача. Львів : Львів. політех., 2015. 106 с.
11. Sursock Andree, Smidt Hanne. Trends 2010: A decade of change in European Higher Education // Europ. Univer. As. Publ. 2010. 123 p.
12. Budapest-Vienna Declaration on the European Higher Education Area. March 12, 2010. URL: http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/2010_conference/documents/budapest-vienna_declaration.pdf.
13. Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG). URL: http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/2015_Yerevan/72/7/European_Standards_and_Guidelines_for_Quality_Assurance_in_the_EHEA_2015_MC_613727.pdf.
14. ECTS User's Guide 2015. URL: https://ec.europa.eu/education/ects/users-guide/docs/ects-users-guide_en.pdf.
15. Paris Communiqué. Appendix III: Overarching Framework of Qualifications of the European Higher Education Area (revised 2018). URL: <http://www.ehea2018.paris/Data/ElFinder/s2/Communique/EHEAParis2018-Communique-AppendixIII.pdf>.
16. Paris Communiqué. Appendix IV: The Diploma Supplement Template. URL: <http://www.ehea2018.paris/Data/ElFinder/s2/Communique/EHEAParis2018-Communique-AppendixIV.pdf>.
17. European Approach for Quality Assurance of Joint Programs. URL: https://old.eqar.eu/fileadmin/documents/bologna/02_European_Approach_QA_of_Joint_Programmes_v1_0.pdf.